

SOSYAL BİLGİLER ÖĞRETMEN ADAYLARININ İNSAN HAKLARI EĞİTİMİNE YÖNELİK TUTUMLARI

Kadir KARATEKİN*

Zihni MEREY**

Ö.Faruk SÖNMEZ***

Zafer KUŞ****

ÖZET

İnsan hakları eğitimi çok küçük yaştan itibaren bireylere verilmesi gereken bir eğitimidir. Çünkü bu yaşlarda verilecek insan hakları eğitimiyle bireylerin insan haklarına yönelik tutum ve davranışlarının kalıcı olması sağlanacaktı. İlköğretim düzeyinde insan hakları eğitime yer veren derslerin başında sosyal bilgiler dersi gelmektedir. Sosyal bilgiler dersi, öğrencilerin demokratik değerleri benimsemiş, insan haklarına saygılı, katılımcı ve etkin vatandaşlar olarak yetişmesini amaçlamaktadır. Bu nedenle bu dersi gelecekte verecek olan sosyal bilgiler öğretmen adaylarının insan hakları eğitime yönelik olumlu tutumlara sahip olması gerekmektedir. Bu çalışma sosyal bilgiler öğretmen adaylarının insan hakları eğitime yönelik tutumlarını farklı değişkenler açısından belirlemeyi amaçlamaktadır. Tarama modelinde yürütülmüş araştırmada Karaman-Kepenekçi (1999) tarafından geliştirilen “İnsan Hakları Eğitimi Tutum Ölçeği”, kullanılmıştır. Bu ölçek 2011-2012 eğitim öğretim yılında 6 farklı üniversitenin eğitim fakültelerinin sosyal bilgiler öğretmenliği bölümünün 1., 2., 3. ve 4. sınıflarında öğrenim gören 866 öğretmen adayına uygulanmıştır. Uygulama sonucunda bayan öğretmen adaylarının erkek öğretmen adaylarına; branşını isteyerek ve severek seçen öğretmen adaylarının branşını isteyerek ve severek seçmeyen öğretmen adaylarına ve insan hakları ile ilgili konuları arkadaşları, aile bireyleri ve öğretim elemanları ile çok sık tartışan öğretmen adaylarının hiçbir zaman tartışmayan öğretmen adaylarına göre insan hakları eğitime yönelik tutumlarının daha olumlu olduğu görülmüştür. Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının insan hakları eğitime yönelik tutumlarının ise yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal bilgiler, öğretmen adayı, insan hakları eğitimi, tutum.

* Yrd. Doç. Dr., Kastamonu Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, El-mek: kadirkaratekin@gmail.com

** Dr.,Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, El-mek:zihnimerey@hotmail.com,

*** Yrd. Doç. Dr., Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, El-mek: sonmez.omerfaruk@gmail.com

**** Dr., Ahi Evran Üniversitesi Eğitim Fakültesi, El-mek: zaferkus@gmail.com

---

SOCIAL STUDIES CANDIDATE TEACHERS' ATTITUDES TOWARDS HUMAN RIGHTS EDUCATION

ABSTRACT

Human rights education is the type of education that should be provided to individuals beginning from very young ages since, with such early human rights education, attitudes and behaviors of individuals toward human rights will be permanent. Social studies classes are the ones that include human rights education in the first place on elementary school level. Social studies class is aimed to raise students as participatory and active citizens who have adopted the democratic values and the respect for human rights. Therefore, pre-service social studies teachers to teach this class in future should have positive attitudes towards human rights education. The purpose of this study was to investigate the attitudes of social studies candidate teachers toward human rights education on different variables. This study is a descriptive research with survey model. "The Human Rights Education Attitude Scale" developed by Karaman-Kepenekçi (1999) was applied to 866 pre-service social studies teachers -1st to 4th years studying at Faculty of Education in six different universities throughout Turkey during 2010-2011 academic year. This study showed that female pre-service teachers had more favorable attitudes towards human rights education than male pre-service teachers; those pre-service teachers who willingly and lovingly picked teaching as their profession approached human rights education more favorably than those who did not; and those pre-service teachers who discuss human rights-related topics with their friends, family, and faculty members had more positive attitudes towards human rights education than those who do not. In addition, pre-service social studies teachers have been found to maintain high levels of attitudes towards human rights education

Key Words: Turkish education, listening skills, curriculum.

GİRİŞ

Geçmişte olduğu gibi günümüzde de insan hakları ihlalleri yoğun bir şekilde görülmektedir. Bu insanoğlunun insan hakları konusunda kat etmesi gereken daha uzun bir yol olduğunu göstermektedir. Aslında insanoğlu bu yola çok uzun bir zaman önce çıkmıştı. Bu yolda azımsanmayacak mesafeler de kat etti. Ancak buna rağmen dünyanın birçok yerinde insanların yaşama hakkı, düşünce ve ifade özgürlüğü, inanç özgürlüğü gibi en temel hakları ihlal edilmeye devam etti. Bu ihlaller karşısında insan haklarının korunmasına yönelik ulusal ve uluslararası düzeyde büyük çabalar sarf edildi. Bu çabaların ortak sonucu ise insan haklarının dünyada eğitim yoluyla korunabileceği düşüncesidir. Çünkü insanı doğru yola götürecek olan akıl ve bilgidir (Ergün, 1993). Bu nedenle kişilere insan haklarına ilişkin bilinç ve duyarlılıklar ancak eğitim yoluyla kazandırılabilir (Doğan, 2007). Tüm insanların bu dünyada huzur ve barış içinde yaşamaları insan haklarının korunmasına; insan haklarının korunması da eğitime bağlı ise bu durumda insan hakları eğitiminin kendisi bir insan hakkı olarak ortaya çıkmaktadır (Gülmez, 1994). Karaman- Kepenekçi (1999) eğitimcilerin insan hakları alanında eğitim almasının nedenini kişide başkalarına karşı saygı duygusunu geliştirmek, haklarını öğretmek ve bu hakları koruma yollarını göstermek şeklinde ifade etmiştir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012*

İnsan hakları eğitimi; insan haklarının evrensel bir kültür olarak inşa edilmesini amaçlayan eğitim, öğretim ve bilgilendirme faaliyetleridir. İnsan hakları eğitimi sadece insan hakları ve insan haklarını koruma mekanizmaları hakkında bilgi vermek değil, aynı zamanda günlük hayatta insan haklarının hayata geçmesi, savunulması ve yaygınlaştırılmasına yönelik ihtiyaç duyulan becerilerin kazanılmasıdır (UNESCO, 2006). Karaman-Kepenekçi (2008) ise insan hakları eğitimini kişilerin sahip oldukları haklarını bilme, kullanma, koruma ve geliştirme bilinci ile aynı haklara başkalarının da sahip olduğu gerçeğinden hareketle, diğer kişilerin haklarına saygı duyma sorumluluğunu geliştirmek amacı ile verilen eğitim olarak tanımlamaktadır. İnsan Hakları Eğitimine Başlangıç İçin El Kitabında; insan hakları eğitiminin kişilerin insan haklarını kavramalarını ve içselleştirmelerini sağlamaya yönelik olduğu ifade edilmektedir.

Bu tanımlarda da görüldüğü gibi insan hakları eğitimi sadece bilişsel süreçleri değil tutum, davranış ve bir takım becerileri de içermektedir. Okul öncesinden başlayıp yükseköğretimin sonuna kadar bu boyutları ile verilemeyen bir insan hakları eğitimi amacına ulaşamayacaktır. Nitekim ülkemizde olduğu gibi dünyada da kişilerin eğitim sistemi içinde uzun bir süre kalmalarına rağmen hem kendi haklarını koruyamamaları hem de başkalarının haklarını ihlal etmeleri verilen insan hakları eğitiminin istenilen düzeyde olmadığını göstermektedir. Oktay ve Unutkan (2007) ülkemizde yürütülen insan hakları eğitiminin Avrupa ülkelerinde yapılan çalışmalarla örtüştüğünü ama yeterli olmadığını ifade etmektedirler. Yine Üste, (2009) ilköğretim 5. sınıf öğrencileri ile yaptığı bir araştırmasında öğrencilerin okullarında tam anlamıyla kendilerini güvende hissetmedikleri, eşitlik ilkesinin istenilen düzeyde olmadığı, fikirlerini özgürce ifade edemedikleri, yeterince hoşgörü ve uzlaşma ortamı göremedikleri, öğrenciler arasında barışçıl çözümlerin kolay sağlanmadığı, öğretmenlerin her zaman sevecen olmadığı ve okul içerisinde katılımcılığı yaşayamadıkları sonucuna ulaşmıştır.

Okullarımızda demokratik bir atmosferin oluşmasını ve öğrencilerimizin de haklarını bilen ve kullanan aynı zamanda da başkalarının haklarına saygı duyan birer vatandaş olmasını istiyorsak öncelikle onları yetiştirecek olan öğretmenlerin demokratik ve insan haklarına saygı duyan vatandaşlar olması gerekmektedir. İlköğretimde insan hakları eğitiminin öncelikle verildiği derslerin başında sosyal bilgiler dersi gelmektedir. Bu nedenle bu dersi gelecekte verecek olan sosyal bilgiler öğretmen adaylarının demokratik ve insan haklarına saygı duyan vatandaşlar olarak yetişmesi ayrı bir önem arz etmektedir. Bu noktada sosyal bilgiler öğretmen adaylarının insan hakları eğitimine yönelik tutumlarını belirlemek; onların insan hakları eğitimini öğrencilerine ne derece istekli verebilecekleri hakkında genel bir yargıya varabilmemiz açısından faydalı olacaktır.

Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı sosyal bilgiler öğretmen adaylarının insan hakları eğitimine yönelik tutumlarını çeşitli değişkenler açısından incelemek ve insan hakları eğitimine yönelik tutum düzeylerini belirlemektir.

YÖNTEM

Bu bölümde araştırmanın modeli, çalışma grubu, veri toplama araçları ve verilerin analizi üzerinde durulmuştur.

Araştırma Modeli

Bu çalışmada tarama modeli kullanılmıştır. Tarama (survey) araştırması bir grubun belirli özelliklerini belirlemek için verilerin toplanmasını amaçlayan çalışmalardır (Büyüköztürk ve diğerleri, 2009). Karasar'a (1999) göre tarama modelleri geçmişte ya da halen var olan bir durumu var olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan araştırma yaklaşımlarıdır.

Çalışma Grubu

Bu araştırmanın çalışma grubunu, 2011-2012 eğitim öğretim yılında 6 farklı üniversitenin sosyal bilgiler öğretmenliği bölümünün 1., 2., 3. ve 4. sınıflarında öğrenim gören 866 öğretmen adayı oluşturmaktadır. Maksimum çeşitlilik örnekleme yönteminin kullanıldığı bu çalışmada farklı sosyo-ekonomik özelliklere sahip bölgelerdeki üniversiteler çalışma grubu olarak seçilmiştir. Bunun nedeni araştırma sonuçlarının Türkiye’ye genellenebilirliğini sağlamak, problemin daha geniş bir çerçevede betimlemesini yapmak ve evren değerleri hakkında önemli ve güçlü ipuçları elde etmektir (Büyüköztürk ve diğerleri; 2009).

Çalışma grubunun üniversitelere göre dağılımı aşağıdaki tabloda verilmiştir:

Tablo 1: Çalışma Grubunun Üniversitelere Göre Dağılımı

Üniversite	f	%
Kastamonu Üniversitesi	175	20,2
Celal Bayar Üniversitesi	159	18,4
Gazi Osman Paşa Üniversitesi	157	18,1
Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi	154	17,8
Atatürk Üniversitesi	130	15
İstanbul Üniversitesi	91	10,5
Toplam	866	100,0

Tablo 1’ de görüldüğü gibi üniversiteler içinde en çok sosyal bilgiler öğretmen adayı % 20,2’lik (175) oranla Kastamonu Üniversitesi iken en az öğretmen adayı % 10,5’lik (91) oranla İstanbul Üniversitesi’dir.

Veri Toplama Aracı

Araştırmada veri toplama aracı olarak Karaman-Kepenekçi (1999) tarafından geliştirilen “İnsan Hakları Eğitimi Tutum Ölçeği” (İHTÖ) izin alınarak kullanılmıştır. Ölçme aracının orijinali toplam 23 maddeden oluşmakta olup, ilk 18 madde insan hakları alanında eğitime ilişkin tutumlardan oluşan birinci faktörü; son 5 madde ise eğitim ortamında insan haklarına saygıyı sağlamaya yönelik tutumlardan oluşan ikinci faktörü oluşturmaktadır. Ölçeğin orijinal haline bazı değişkenler eklenerek Ahi Evran Üniversitesi Eğitim Fakültesinde 120 öğrenci ile pilot bir uygulama yapılmıştır. Uygulama sonuçlarından elde edilen veriler üzerinde madde analizi yapılmış, madde analizi sonrasında Cronbach Alpha iç güvenirlik katsayısı .830 olarak hesaplanmıştır.

Verilerin Analizi

Veri toplama aracındaki maddeler likert tipinde olup “tamamen katılıyorum”dan “hiç katılmıyorum” a doğru sıralanmış, bu sıralamaya göre 1’den 5’e kadar değer verilerek puanlanmıştır. Ölçekte yer alan “olumsuz ifadeler, SPSS programında “recode” yapılarak ters döndürme işleminden sonra, toplam puanlar hesaplanmıştır. Toplam puanların bağımsız değişkenlerden cinsiyete göre, branşını severek seçme ve insan hakları eğitimi dersi alma değişkenine göre farklılık

gösterip göstermediğini hesaplamak için t testi (Independent Sample t Test), sınıf düzeyi ve insan hakları konularını tartışma sıklığı değişkenine göre farklılık gösterip göstermediğini belirlemek için tek yönlü varyans analizi (Anova) ve son olarak insan hakları ile ilgili konuları tartışma sıklığı ile İHETÖ'den alınan puan arasındaki ilişkiye bakmak için de basit korelasyon (corelation) analizi yapılmıştır. Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının insan hakları eğitimine yönelik tutum düzeyini belirlemek amacıyla 5 kategori belirlenmiştir. Bunlar:

1.....	1,80 arası çok düşük
1,81.....	2,60 arası düşük
2,61.....	3,40 arası orta
3,41.....	4,20 arası yüksek
4,21.....	5,00 arası çok yüksek

edilmiştir.

BULGULAR ve YORUM

1. Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının İnsan Hakları Eğitimi Tutum Ölçeğinden Almış Oldukları Puanların Cinsiyete Göre Farklılığına İlişkin Bulgular ve Yorum

Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının İHETÖ puanlarının cinsiyete göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek için ilişkisiz örneklem için t testi yapılmıştır.

Tablo 2: Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının İHETÖ Puanlarının Cinsiyete Göre Farklılığı İçin t- Testi Sonuçları

Cinsiyet	N	$\bar{X}$	S	sd	t	p
Bayan	449	90,73	12,28	864	2,919	,004
Erkek	417	88,09	14,21			

Analiz sonuçlarına göre sosyal bilgiler öğretmen adaylarının insan hakları eğitimine yönelik tutumları cinsiyete göre anlamlı bir farklılık göstermiştir [$t_{(864)} = 2,919$; $p < 0,05$]. Bayan öğretmen adaylarının İHE tutum puanı ortalaması ($\bar{X} = 90,73$) iken erkek öğretmen adaylarının İHE tutum puanı ortalaması ($\bar{X} = 88,09$)'dur. Bu bulguya göre bayan öğretmen adaylarının erkek öğretmen adaylarına göre insan hakları eğitimine yönelik tutumlarının daha olumlu olduğu söylenebilir.

2. Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının İnsan Hakları Eğitimi Tutum Ölçeğinden Almış Oldukları Puanların Sınıf Düzeyine Göre Farklılığına İlişkin Bulgular ve Yorum

Sosyal Bilgiler öğretmen adaylarının İHETÖ puanlarının üniversitede öğrenim gördükleri sınıf düzeyine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek için tek yönlü varyans analizi yapılmıştır. Analiz sonuçları aşağıdaki tabloda verilmiştir:

Tablo 3: Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının İHETÖ Puanlarının Sınıf Düzeyine Göre Farklılığı İçin Tek Yönlü Varyans Analizi

Varyansın Kaynağı	KT	sd	KO	F	P
Gruplar arası	1323,862	3	441,287	2,507	,058
Gruplar içi	151757,667	862	176,053		
Toplam	153081,529	865			

Analiz sonuçlarına göre sosyal bilgiler öğretmen adaylarının insan hakları eğitime yönelik tutumları sınıf düzeyine göre anlamlı bir farklılık göstermemiştir [F (3-862)= 2,507; p>0,05]. Bu bulguya göre, sosyal bilgiler öğretmen adaylarının insan hakları eğitime yönelik tutumlarının sınıf düzeyine göre değişmediği söylenebilir.

Tablo 4: Sınıf Düzeyi Değişkenine İlişkin Betimsel Veriler

Sınıf Düzeyi	N	$\bar{X}$	S
1	215	90,56	12,61
2	228	88,07	14,22
3	222	88,51	13,12
4	201	90,92	12,98

3. Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının İnsan Hakları Eğitimi Tutum Ölçeğinden Almış Oldukları Puanların Üniversitede İnsan Hakları Eğitimi Dersi Alma Durumuna Göre Farklılığına İlişkin Bulgular ve Yorum

Sosyal Bilgiler öğretmen adaylarının İHETÖ puanlarının üniversitede insan hakları eğitimi dersi alma durumuna göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek için ilişkisiz örneklem için t testi yapılmıştır.

Tablo 5: Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının İHE Tutum Ölçeği Puanlarının İHE Dersi Alma Durumuna Göre Farklılığı İçin t- Testi Sonuçları

İHE dersi aldınız mı?	N	$\bar{X}$	S	sd	t	p
Evet	437	89,74	13,85	864	,624	,533
Hayır	429	89,18	12,72			

Turkish Studies

Analiz sonuçlarına göre sosyal bilgiler öğretmen adaylarının insan hakları eğitime yönelik tutumları İHE dersi alma durumuna göre anlamlı bir farklılık göstermemiştir [$t_{(864)} = ,624$; $p > 0,05$]. Bu bulguya göre sosyal bilgiler öğretmen adaylarının insan hakları eğitime yönelik tutumları İHE dersi alma durumuna göre değişmediği söylenebilir.

4. Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının İnsan Hakları Eğitimi Tutum Ölçeğinden Almış Oldukları Puanların Öğretmenlik Branşını Severek Seçme Durumuna Göre Farklılığına İlişkin Bulgular

Sosyal Bilgiler öğretmen adaylarının İHETÖ puanlarının öğretmenlik branşını severek seçme durumuna göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek için ilişkisiz örneklem için t testi yapılmıştır.

Tablo 6: Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının İHE Tutum Ölçeği Puanlarının Öğretmenlik Branşını Severek Seçme Değişkenine Göre Farklılığı İçin t- Testi Sonuçları

Branşınızı severek mi seçtiniz?	N	$\bar{X}$	S	sd	t	p
Evet	544	90,41	13,65	864	-2,749	,006
Hayır	322	87,85	13,02			

Analiz sonuçlarına göre sosyal bilgiler öğretmen adaylarının insan hakları eğitime yönelik tutumları öğretmenlik branşını severek seçme değişkenine göre anlamlı bir farklılık göstermiştir [$t_{(864)} = -2,749$; $p < 0,05$]. Sosyal bilgiler branşını severek seçen öğretmen adaylarının İHE tutum puanı ortalaması ($\bar{x} = 90,41$) iken sosyal bilgiler branşını sevmeyerek seçen öğretmen adaylarının İHE tutum puanı ortalaması ($\bar{x} = 87,85$)'dir. Bu bulguya göre sosyal bilgiler branşını severek seçen öğretmen adaylarının sevmeyerek seçen öğretmen adaylarına göre insan hakları eğitime yönelik tutumlarının daha olumlu olduğu söylenebilir.

5. Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının İnsan Hakları Eğitimi Tutum Ölçeğinden Almış Oldukları Puanların İnsan Hakları İle İlgili Konuları Tartışma Durumuna Göre Farklılığına İlişkin Bulgular ve Yorum

Sosyal Bilgiler öğretmen adaylarının İHETÖ puanlarının insan hakları ile ilgili konuları arkadaş, aile bireyleri ve öğretim elemanları ile tartışma durumuna göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek için tek yönlü varyans analizi yapılmıştır. Analiz sonuçları aşağıdaki tabloda verilmiştir:

Tablo 7: Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının İHETÖ Puanlarının İnsan Hakları İle İlgili Konuları (Arkadaş, Aile Bireyleri ve Öğretim Elemanları) İle Tartışma Durumuna Göre Farklılığı İçin Tek Yönlü Varyans Analizi

Tartışma Kaynağı	Varyansın Kaynağı	KT	sd	KO	F	p	Fark Schfee
Arkadaş	Gruplar arası	4910,876	2	2455,438	14,301	,000	1-2
	Gruplar içi	148710,653	863	171,693			1-3
	Toplam	153081,529	865				
Aile Bireyleri	Gruplar arası	1830,844	2	915,422	5,223	,006	1-3
	Gruplar içi	151250,685	863	175,262			
	Toplam	153081,529	865				
Öğretim Elemanları	Gruplar arası	1117,745	2	588,873	3,346	,036	1-3
	Gruplar içi	151903,784	863	176,018			
	Toplam	153081,529	865				

Analiz sonuçlarına göre sosyal bilgiler öğretmen adaylarının insan hakları eğitimine yönelik tutumları, insan hakları ile ilgili konuları arkadaşları ile tartışma durumuna göre anlamlı bir farklılık göstermiştir [$F_{(2-863)}= 14,301$; $p<0,05$]. Farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek amacıyla Scheffe testi yapılmıştır. Buna göre; insan hakları konularını arkadaşları ile hiçbir zaman tartışmayan öğretmen adaylarının İHETÖ puanları ortalaması ($\bar{X}=86,62$) ile bazen tartışan öğretmen adaylarının İHETÖ puanları ortalaması ($\bar{X}=90,30$) ve her zaman tartışan öğretmen adaylarının İHETÖ puanları ortalaması ($\bar{X}=92,72$) arasında bazen ve her zaman tartışan öğretmen adayları lehine anlamlı bir farklılık bulunmuştur. Bu bulguya göre sosyal bilgiler öğretmen adaylarının insan hakları ile ilgili konuları arkadaşları ile tartışma sıklığı arttıkça insan hakları eğitimine yönelik tutumlarının da olumlu bir şekilde arttığı söylenebilir.

Analiz sonuçlarına göre sosyal bilgiler öğretmen adaylarının insan hakları eğitimine yönelik tutumları, insan hakları ile ilgili konuları aile bireyleri ile tartışma durumuna göre anlamlı bir farklılık göstermiştir [$F_{(2-863)}= 5,223$; $p<0,05$]. Farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek amacıyla Scheffe testi yapılmıştır. Buna göre; insan hakları konularını aile bireyleri ile hiçbir zaman tartışmayan öğretmen adaylarının İHETÖ puanları ortalaması ($\bar{X}=88,16$) ile her zaman tartışan öğretmen adaylarının İHETÖ puanları ortalaması ($\bar{X}=91,79$) arasında her zaman tartışan öğretmen adayları lehine anlamlı bir farklılık bulunmuştur. Bu bulguya göre sosyal bilgiler öğretmen adaylarının insan hakları ile ilgili konuları aile bireyleri ile tartışma sıklığı arttıkça insan hakları eğitimine yönelik tutumlarının da olumlu bir şekilde arttığı söylenebilir.

Analiz sonuçlarına göre sosyal bilgiler öğretmen adaylarının insan hakları eğitimine yönelik tutumları, insan hakları ile ilgili konuları öğretim elemanları ile tartışma durumuna göre anlamlı bir farklılık göstermiştir [$F_{(2-863)}= 3,346$; $p<0,05$]. Farklılığın hangi gruplar arasında

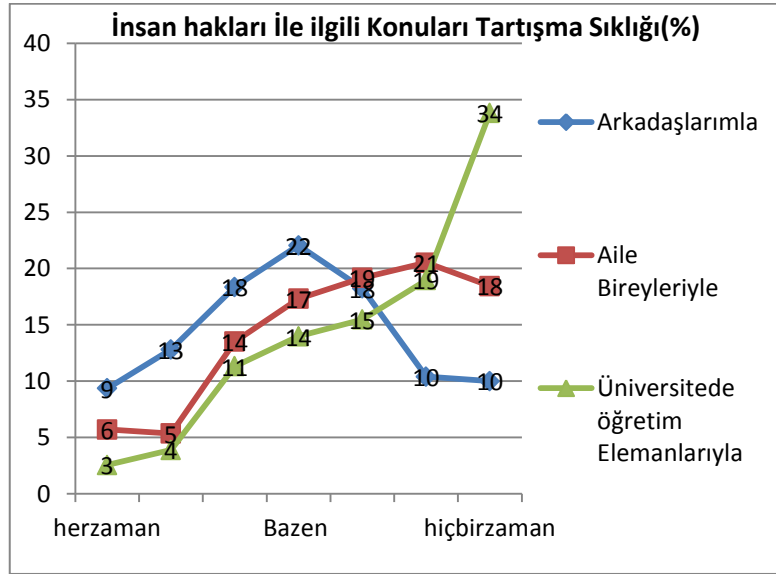

olduğunu belirlemek amacıyla Scheffe testi yapılmıştır. Buna göre; insan hakları konularını öğretim elemanları ile hiçbir zaman tartışmayan öğretmen adaylarının İHETÖ puanları ortalaması ($\bar{X}=88,45$) ile her zaman tartışan öğretmen adaylarının İHETÖ puanları ortalaması ($\bar{X}=92,24$) arasında her zaman tartışan öğretmen adayları lehine anlamlı bir farklılık bulunmuştur. Bu bulguya göre sosyal bilgiler öğretmen adaylarının insan hakları ile ilgili konuları öğretim elemanları ile tartışma sıklığı arttıkça insan hakları eğitime yönelik tutumlarının da olumlu bir şekilde arttığı söylenebilir.

Tablo 8: İnsan Hakları İle İlgili Konuları Tartışma Sıklığı Değişkenine İlişkin Betimsel Veriler

Gruplar	Grup	Tartışma Sıklığı	N	$\bar{X}$	S
Arkadaş	1	Hiçbir zaman tartışmam	324	86,62	12,97
	2	Bazen tartışırım	350	90,30	12,14
	3	Her zaman tartışırım	192	92,72	14,89
Aile Bireyleri	1	Hiçbir zaman tartışmam	320	88,16	13,17
	2	Bazen tartışırım	316	89,09	12,91
	3	Her zaman tartışırım	230	91,79	13,75
Öğretim Elemanları	1	Hiçbir zaman tartışmam	440	88,45	13,50
	2	Bazen tartışırım	353	90,15	12,98
	3	Her zaman tartışırım	73	92,24	13,16

Grafik 1: Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Türkiye ve Dünyadaki İnsan Hakları İle İlgili Konuları Tartışma Sıklığı

Turkish Studies

Grafik 1'de görüldüğü üzere öğrenciler Türkiye ve dünyadaki insan hakları ile ilgili konuları öğretmen adaylarının büyük bir kısmı arkadaşları ve aile bireyleri ile bazen tartıştıklarını ifade ederken yine öğretmen adaylarının büyük bir kısmı üniversitede öğretim elemanları ile hiçbir zaman tartışmadıklarını ifade etmişlerdir.

6. Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının İnsan Hakları İle İlgili Konuları Tartışma Sıklığı İle İnsan Hakları Eğitime Yönelik Tutumları Arasındaki İlişkiye Dair Bulgular ve Yorum

Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının ülkemizdeki ve dünyadaki insan hakları ile ilgili konuları tartışma sıklığı ile insan hakları eğitime yönelik tutumları arasında ilişkinin olup olmadığını belirlemek için basit korelasyon yapılmıştır. Analiz sonuçları aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 9: Öğretmen Adaylarının İnsan Hakları İle İlgili Konuları Tartışma Sıklığı İle İnsan Hakları Eğitime Yönelik Tutumları Arasındaki İlişki

	Arkadaşlarıyla Tartışma	Aile Bireyleri İle Tartışma	Öğretim Elemanları İle Tartışma
r	,361(**)	,326(**)	,305(**)
p	,000	,000	,002
n	866	866	866

**p<.01

Tablo 9 incelendiğinde sosyal bilgiler öğretmen adaylarının İnsan hakları ile ilgili konuları tartışma sıklığı ile insan hakları eğitime yönelik tutumları arasında düşük düzeyde bir ilişkinin olduğu görülmektedir. Öğretmen adaylarının insan hakları ile ilgili konuları arkadaşları ile ($r=,361$; $p<.01$), aile bireyleri ile ($r=,326$; $p<.01$) ve üniversitede öğretim elemanları ile ($r=,305$; $p<.01$) tartışmaları insan hakları eğitime yönelik tutumları pozitif yönde etkilemektedir.

Tablo 10: Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının İnsan Hakları Eğitime Yönelik Tutum Düzeyleri

İHE Tutum Düzeyi	Çok Düşük	Düşük	Orta	Yüksek	Çok Yüksek	X	S
Aralık	1- 1,80	1,81- 2,60	2,61- 3,40	3,41- 4,20	4,21- 5,00		
f	1	10	162	428	265	4,09	,734
%	0,1	1,2	18,7	49,4	30,6		

Tablo 10' da görüldüğü gibi 1-1,80 puan aralığına giren öğretmen adaylarının oranı % 0,1 (1); 1,81-2,60 puan aralığına giren öğretmen adaylarının oranı % 1,2 (10), 2,61-3,40 puan aralığına giren öğretmen adaylarının oranı % 18,7 (162), 3,41-4,20 puan aralığına giren öğretmen adaylarının oranı % 49,4 (428) ve 4,21-5,00 puan aralığına giren öğretmen adaylarının oranı ise %

30,6 (265)'dir. Sosyal Bilgiler öğretmen adaylarının insan hakları eğitimine yönelik tutum ölçeğinden aldıkları puanların ortalaması ise ($\bar{x}=4,09$) bulunmuştur. Bu değere bakıldığında sosyal bilgiler öğretmen adaylarının insan hakları eğitimine yönelik tutumlarının yüksek olduğu söylenebilir.

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Sonuç ve Tartışma

Bu araştırma, sosyal bilgiler öğretmen adaylarının insan hakları eğitimine yönelik tutumlarını belirlemeyi amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda Türkiye'nin 6 farklı üniversitesinde eğitim gören 866 sosyal bilgiler öğretmen adayına "İnsan Hakları Eğitimi Tutum Ölçeği" uygulanmıştır. Uygulama sonucunda aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır:

Araştırmadan elde edilen bulgulara göre bayan öğretmen adaylarının erkek öğretmen adaylarına göre insan hakları eğitimine yönelik tutumları daha olumludur. Bu sonucun sebepleri arasında toplumsal cinsiyet ayrımcılığının mağduru olan kadınların haklarını öğrenebileceği ve bu konuda tartışabileceği derslerin başında insan hakları eğitimi dersinin gelmesi gösterilebilir. Çünkü kadınların toplumsal cinsiyet eşitliğine kavuştuğu alanlardan birisi eğitimdir. Kadın, kavuştuğu eğitim hakkı ile toplumsal cinsiyet eşitliğinde büyük mesafeler kat ettiğinden dolayı kadınlar için eğitimin özellikle de kendi haklarını öğrenebildiği insan hakları eğitimi dersinin önemi erkeklerle nazaran daha ön planda olabilir. Çarıkçı ve Er (2010) yaptıkları araştırmada kadın öğretmen adaylarının İHETÖ puanlarını erkek öğretmen adaylarına göre daha yüksek bulmalarına rağmen bu puanlar arasında anlamlı bir farklılık bulamamışlardır. Bu sonucun aksine Gündoğdu (2011) ise araştırmada kadın ve erkek öğretmen adayları İHETÖ puanları arasında kadın öğretmen adayları lehine anlamlı bir farklılık bulmuştur. Ayrıca insan hakları kavramları ile ilgili olarak yapılan değişik çalışmalarda da kız öğrencilerinin erkek öğrencilere göre insan hakları kavramlarına karşı tutumlarının daha iyi olduğu tespit edilmiştir (Atkeson ve Rapoport, 2003; Hess ve Torney, 2005; Müller, 2002; Sotelo, 1999; Verba, Schlozman ve Brady, 1995; akt: Tibbitts ve Kirchslaeger, 2010).

Araştırmanın bir diğer sonucu ise sosyal bilgiler öğretmen adaylarının insan hakları eğitimine yönelik tutumlarının sınıf düzeyi değişkenine göre değişmemesidir. Bu farklı açılardan yorumlanabilecek bir sonuç olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu araştırmanın sonucu, Karaman - Kepenekçi (1999)' nin yaptığı araştırmada öğretmenlerin meslekteki kıdemlerinin insan hakları eğitimine yönelik tutumları üzerinde bir etkisinin olmadığı sonucu, Çarıkçı ve Er (2010)'in yaptığı araştırmada yaşın öğretmen adaylarının insan hakları eğitimine yönelik tutumlar üzerinde bir etkisinin olmadığı sonucu ve Kağıtçıbaşı (2010)'nın "*tutumların çok erken yaşlarda edinildiği ve bu nedenle erken yaşlarda öğrenilen tutumların, önemli yaşantı ve olaylar olmadığı taktirde oldukça durağan olduğu ve kolay kolay değişmediği*" şeklindeki tespitleri ile açıklanabilir. Ancak burada Kağıtçıbaşı önemli yaşantılar ve olaylar sonucu tutumların değişebileceğini ifade etmektedir. O zaman öğretmen adaylarının üniversitede geçirdikleri eğitim-öğretim sürecinin onların insan hakları eğitimine yönelik tutumları üzerinde pozitif bir etki sağlamaması bu üniversitelerdeki eğitim-öğretim süreçlerinin insan hakları eğitimi açısından etkisiz olduğu sonucunu akla getirmektedir. Nitekim bu araştırmada sosyal bilgiler öğretmen adaylarının insan hakları eğitimine yönelik tutumlarının İHE dersi alma durumuna göre değişmemesi sonucu da bunu desteklemektedir.

Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının insan hakları eğitimine yönelik tutumlarının nedenlerini tespit etmek amacıyla onlara "Öğrenim gördüğünüz branşı severek mi seçtiniz? " sorusu sorulmuştur. Bu soruya evet diye cevap veren öğretmen adaylarının İHETÖ puanları hayır diye cevap veren öğretmen adaylarının İHETÖ puanlarından anlamlı bir farklılık oluşturacak

şekilde yüksek çıkmıştır. İlköğretimde insan hakları eğitiminin verildiği en önemli ders sosyal bilgiler dersidir. Bu önemi sosyal bilgiler dersinin 2. genel amacında da görmekteyiz. "*Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olarak, vatanını ve milletini seven, haklarını bilen ve kullanan, sorumluluklarını yerine getiren, ulusal bilince sahip bir vatandaş olarak yetişir*" (MEB, 2005). Sosyal bilgiler branşını severek ve isteyerek seçen öğretmen adaylarının bu derse ve dolayısıyla bu dersin amaçlarına yönelik tutumları, bu branşı sevmeyerek ve istemeyerek seçen öğretmen adaylarından daha olumlu olacaktır.

Araştırmadan elde edilen bulgulara göre Türkiye ve dünyadaki insan hakları ile ilgili konuları çok sık tartışan öğretmen adaylarının İHETÖ puanlarının hiçbir zaman tartışmayan öğretmen adaylarına göre anlamlı bir farklılık oluşturacak şekilde yüksek çıkmıştır. İnsan hakları yerel, ulusal ve uluslararası düzeyde hayatın önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Yakın çevremizde, ülkemizde ve dünyada yaşanan olaylar bizleri ve özellikle insan hakları eğitimi öğrencilerine ilköğretim düzeyinde verecek olan sosyal bilgiler öğretmen adaylarını yakından ilgilendirmektedir. Bu açıdan bakıldığında kendisini yakından ilgilendiren insan hakları ile ilgili olayları arkadaşları, aile bireyleri ve öğretim elemanları ile daha sık tartışan ve daha çok ilgi duyan öğretmen adaylarının insan hakları eğitimine yönelik tutumları daha az tartışan ve daha az ilgi duyan öğretmen adaylarına göre daha olumlu olacaktır. Nitekim araştırma bulgularında da görüldüğü gibi sosyal bilgiler öğretmen adaylarının arkadaşları, aile bireyleri ve öğretim elemanları ile tartışma sıklığı arttıkça insan hakları eğitimine yönelik tutumları da artmaktadır.

Araştırmada sosyal bilgiler öğretmen adaylarının büyük bir kısmının arkadaşları ve aile bireyleri ile insan hakları ile ilgili konuları bazen tartıştıkları; öğretim elemanları ile ise hiç tartışmadıkları sonucu ortaya çıkmıştır. Bu sonuç sosyal bilgiler öğretmen adaylarının insan hakları konularına olan ilgilerinin, bilgilerinin az olmasına, derslerde bu konuları konuşmaktan çekinmelerine bağlanabilir.

Araştırma bulgularından sosyal bilgiler öğretmen adaylarının insan hakları eğitimine yönelik tutumlarının yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuç Karaman-Kepenekçi (1999) ve Çarıkcı ve Er (2010)' in araştırmaları ile paralellik göstermektedir. Tutumların, ortaya çıkacak olan davranışı etkilediği varsayılmaktadır (Arkonaç, 2005). Bu varsayımdan hareketle insan hakları eğitimine yönelik tutumları yüksek olan sosyal bilgiler öğretmen adaylarından okul ortamında insan hakları açısından olumlu davranışlar sergilemesi beklenebilir. Ancak davranışı etkileyen birçok faktörün olabileceği de unutulmamalıdır. Nitekim araştırmalar, Türkiye'de öğretmen tutumlarının ağırlıklı olarak otoriter olduğunu ve bu eğilimin zaman içinde daha da arttığını göstermektedir (Gürşimşek ve Göregenli, 2004). Bir takım araştırmalarda öğretmenlerin demokratik davranışlarında eksikliklerin olduğunu ortaya çıkarmıştır (Gözütok, 1995; Şahin, 1995; Atasoy 1997). Demircioğlu, Mutluer ve Demircioğlu (2011)'nun yaptıkları araştırmada sosyal bilgiler öğretmen adaylarının demokratik öğretmen olmak için yeterince eğitim almadıklarını ifade etmeleri bu eksikliğin bir sebebi olarak gösterilebilir. Araştırma sonuçlarında da görüldüğü gibi her ne kadar öğretmen adaylarının insan haklarına yönelik tutumları yüksek olsa da çalışma hayatına başladıklarında demokratik olmayan davranışlar sergiledikleri görülmektedir.

Öneriler

- Bu araştırma, sonuçlarıyla sosyal bilgiler öğretmen adaylarının üniversitedeki eğitim-öğretim yaşantılarının ve üniversitede almış oldukları İHE dersinin onların insan hakları eğitiminin gerekliliğine dair tutumlarını arttırmada bir etkisinin olmadığını göstermektedir. Oysa ki 2457 sayılı yüksek öğretim kanunu 4 maddesinde yüksek öğretimin amaçları arasında "*Öğrencilerini hür ve bilimsel düşünce gücüne, geniş bir dünya görüşüne sahip, insan haklarına saygılı vatandaşlar olarak yetiştirmek* " yer almaktadır (YÖK, 2012). Bu misyonu taşıyan üniversitelerin, öğrencilerine insan hakları eğitimine yönelik tutumlarını geliştirecek bir eğitim-

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

öğretim ortamı sunmaları faydalı olacaktır. Hem dünyada hem de Türkiye'de demokrasi ve insan hakları eğitiminde daha çok bilgi boyutu üzerinde durulmuş; tutum, beceri ve uygulama boyutu ihmal edilmiştir (Kuş vd., 2011). Oysa ki demokrasi ve insan hakları eğitimi salt bilgi ile kazanılması güç olan birtakım değerler sistemini içinde barındırmaktadır. Bunun için üniversitelerin öğrencilerine sadece bilişsel düzeyde değil tutum, davranış ve beceri boyutunda da bir takım eğitim yaşantıları sağlaması ve İHE derslerinin de bu çerçevede işlenmesi gerekmektedir.

- Tutum duyuşsal bir eğilimdir. Bireylerin bir objeye yönelik olumlu tutumları öncelikle o objeye karşı duydukları ilgi ve sevgiden ileri gelmektedir. Bu nedenle sosyal bilgiler öğretmen adaylarının da insan hakları eğitiminin gerekliliğine dair inançlarının yüksek olabilmesi için öncelikle kendi branşını sevmesi ve ilgi duyması gerekmektedir. Bunun için üniversiteye yerleşen sosyal bilgiler öğretmen adaylarına kendi branşlarını benimseyecek ve sevdirecek okul içi ve okul dışı etkinliklerin yapılmasının yararlı olacağı düşünülmektedir.

- Üniversitelerde öğretim elemanlarının Türkiye'de ve dünyadaki insan hakları ile ilgili konuları derslerine bilimsel bir yaklaşımla taşımalarının, bu konuda öğrencilerinin görüşlerini almaları ve tartışmalarının sosyal bilgiler öğretmen adaylarının insan hakları eğitimine yönelik tutumlarını arttırmada etkili olacağı düşünülmektedir. Aynı şekilde sosyal bilgiler öğretmen adaylarının insan hakları ile ilgili konuları düzenlenecek panel ve seminer gibi etkinliklerde akranları ile tartışmaları onların insan hakları eğitimine yönelik tutumlarını ve demokratik katılımlarını daha da güçlendirecektir.

- Bu araştırmada sosyal bilgiler öğretmen adaylarının insan hakları eğitimine yönelik tutumlarının yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ancak öğretmen adaylarının öğretmen olduktan sonra bu tutumları sınıflarına taşıyamadıkları literatürdeki araştırma sonuçlarından görülmektedir. Bu farklılaşmanın ve sapmanın sebeplerinin araştırılmasının yararlı olacağı düşünülmektedir

KAYNAKÇA

ARKONAÇ, Sibel Ayşen. (2005). **Sosyal Psikoloji**, İstanbul: Alfa Yayınları.

ATASOY, Ali (1997). **İlköğretim İkinci Kademedeki Demokrasi Eğitimi ve İlköğretim İkinci Kademe Öğretmen ve Öğrencilerin Demokratik Tutum ile Davranışlarının Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

ATKESON, Lonna R. ve RAPOPORT, Ronald. B (2003). **The More Things Change The More They Stay The Same: Examining Differences In Political Communication, 1952-2000**. *Public Opinion Quarterly*, 67(4): 495-521.

BÜYÜKÖZTÜRK, Şener, ÇAKMAK Ebru Kılıç, AKGÜN, Özcan Erkan, KARADENİZ, Şirin ve DEMİREL, Funda (2009). **Bilimsel Araştırma Yöntemleri**, Ankara: Pegem Akademi.

ÇARIKÇI, Seda ve ER, Kemal Oğuz (2010). Balıkesir Üniversitesi Necatibey Eğitim Fakültesi'nde Öğrenim Gören Öğretmen Adaylarının İnsan Hakları Eğitimine Yönelik Tutumları, **Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt 13 Sayı 24 Aralık 2010 ss.54- 69.

DEMİRCİOĞLU, İsmail Hakkı, MUTLUER Celal ve DEMİRCİOĞLU, Ebru (2011). Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Demokratik Öğretmen Nitelikleri Hakkındaki Görüşleri, **Kastamonu Eğitim Dergisi**, Cilt: 19, No: 2, ss.577-586.

- DOĞAN, İsmail (2007). **Modern Toplumda Vatandaşlık Demokrasi ve İnsan Hakları**, Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- ERGÜN, Mustafa (1993). **İnsan ve Eğitimi (Mevlana Üzerine Bir Deneme)**, Ankara: Ocak Yayınları.
- GÖZÜTOK, Dilek (1995). **Öğretmenlerin Demokratik Tutumları**. Ankara: Türk Demokrasi Vakfı Yayınları.
- GÜLMEZ, Mesut (1994). **İnsan Hakları ve Demokrasi Eğitimi: Uluslararası Belgeler ve Türkiye**, Ankara: Türkiye ve Orta Doğu ve Amme İdaresi Enstitüsü. Yayın No: 256.
- GÜNDOĞDU, Kerim (2011). Türkiye'de Öğretmen Adaylarının İnsan Hakları Eğitimine Yönelik Tutumları, **Eğitim ve Bilim**, 36 (162), 182-195.
- GÜRŞİMŞEK, I ve GÖREGENLİ, M. (2004). Öğretmen Adayları ve Öğretmenlerde Demokratik Tutumlar, Değerler ve Demokrasiye İlişkin İnançlar, **Uluslararası Demokrasi Eğitimi Sempozyumu**, 20-21 Mayıs, Çanakkale.
- HESS, Robert D. ve TORNEY, Judith V. (2005). **Development of Political Attitudes in Children**. Edison, NJ: Aldine Transaction.
- İlk Adım - İnsan Hakları Eğitimine Başlangıç İçin El Kitabı. http://www.amnesty.org.tr/ai/system/files/insanhaklariicinilka_dim.pdf, Erişim Tarihi: 10. 04. 2012.
- KAĞITÇIBAŞI, Çiğdem (2010). **Günümüzde İnsan ve İnsanlar**, İstanbul: Evrim Yayınevi.
- KARASAR, Niyazi (1999). **Bilimsel Araştırma Yöntemi**, Ankara: Nobel Yayınları.
- KARAMAN - KEPENEKÇİ, Yasemin (1999). Eğitimcilerin İnsan Haklarına Yönelik Tutumları, **Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/40/127/882.pdf>. Erişim Tarihi: 12.04.2012.
- KARAMAN – KEPENEKÇİ, Yasemin (2008). **Eğitimciler İçin İnsan Hakları ve Vatandaşlık**, Ankara: Ekinoks Yayınları.
- KUŞ Zafer, SÖNMEZ, Ömer Faruk ve KARATEKİN, Kadir (2011). *Okulda Yaşam Biçimi Olarak Demokrasi Eğitimi. X. Ulusal Sınıf Öğretmenliği Eğitimi Sempozyumu*, (5-7 Mayıs). Sivas (Sözlü Bildiri).
- Milli Eğitim Bakanlığı (2005). **İlköğretim Sosyal Bilgiler Dersi 6-7. Sınıflar Öğretim Programı ve Kılavuzu**, Ankara: MEB Yayınları.
- MÜLLER, Lars (2002). Human Rights Education at School and in Postsecondary Institutions. Occasional Paper #6, Working Group on Human Rights, University of Trier. Trier, Germany: *Arbeitsgemeinschaft Menschenrechte*. Unpublished English language translation.
- OKTAY Ayla ve UNUTKAN POLAT Özgül. (2007). İnsan Hakları Eğitimi Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme, **Avrupa Araştırmaları Dergisi**, 15 (1),1-17.
- SOTELO, M. J. (1999). "Gender Differences in Political Tolerance Among Adolescents." **Journal of Gender Studies**, 8(2): 211-217.
- ŞAHİN Aycan Çiçek. (1995). **İlköğretim Okullarında Yönetimin Demokrasi ve Otokrasi Boyutları Arasındaki Yeri**. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

-
- TİBBİTS, Fellisa ve KİRCHSLAEGER Peter G. (2010). Perspectives of Research on Human Rights Education). **Journal of Human Rights Education** 2(1).
- UNESCO (2006). Plan of Action World Programme for Human Rights Education, <http://unesdoc.unesco.org/images/0014/001478/147853e.pdf>, ErişimTarihi: 09. Nisan. 2012.
- ÜSTE R Bahar (2007). İnsan Hakları Eğitimi ve İlköğretimdeki Önemi, **Ege Akademik Bakış**, 7 (1), 295-310.
- YÜKSEK ÖĞRETİM KANUNU,<http://www.yok.gov.tr/content/view/544/230/>. Erişim Tarihi:14 Nisan 2012.
- VERBA, Sidney, LEHMAN SCHLOZMAN, Kay ve BRADY, Henry. E (1995). **Voice and Equality: Civic Voluntarism in America Politics**. Cambridge, MA: Harvard University Press.